

Jędrzejczyk, Konrad Jacek

Działalność archeologiczna Komisji Fizjograficznej (Polskiego) Towarzystwa Krajoznawczego w latach 1911-1918

Analecta 18/1-2(35-36), 51-64

2009

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Konrad Jacek Jędrzejczyk
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
we Włocławku

DZIAŁALNOŚĆ ARCHEOLOGICZNA KOMISJI FIZJOGRAFICZNEJ (POLSKIEGO) TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO W LATACH 1911–1918¹

Schyłek XIX wieku to czas intensywnego procesu rusyfikacji ziem polskich w zaborze rosyjskim. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku przejawem tego procesu było usunięcie języka polskiego z urzędów, szkół oraz innych instytucji publicznych. Władze carskie zabroniły tworzenia polskich organizacji społecznych i kulturalnych, o politycznych nie było nawet mowy. Rząd carski, realizując politykę ujednoczenia ziem polskich z ziemiemi rdzennie rosyjskimi, dopuszczał jedynie działalność organizacji o charakterze dobroczynnym, praktycznym lub wyłącznie sportowym.

Dla życia społecznego decydującą rolę odgrywała polityka władz carskich w stosunku do polskiego społeczeństwa. Dopiero na skutek przemian, jakie zaszły w Rosji pod wpływem przegranej wojny z Japonią oraz wydarzeń rewolucji 1905 roku, sytuacja uległa poprawie. Wydane w 1906 roku przez rząd carski prawo o stowarzyszeniach umożliwiło zakładanie nowych i ujawnianie części istniejących wcześniej „nielegalnych” organizacji czy stowarzyszeń.

Zelżenie cenzury spowodowało także zwiększenie możliwości wydawniczych. W tych okolicznościach w zaborze rosyjskim zaczęły powstawać nowe organizacje, zarówno o charakterze oświatowym i naukowym, jak też zawodowym i kulturalnym.

Powstały wtedy, między innymi, następujące organizacje: Polska Macierz Szkolna, Związek Nauczycieli Ludowych, Towarzystwo do Walki z Analfabetyzmem, Towarzystwo Miłośników Historii i inne². Głównym celem tych organizacji było rozbudzenie ducha patriotycznego w polskim społeczeństwie poddawanym do tej pory zabiegom rusyfikacji. Na fali tych wydarzeń, w 1906 roku, powstało też Towarzystwo Krajoznawcze³.

Nieobecność polskich placówek naukowych w Warszawie sprzyjała tendencji traktowania Towarzystwa Krajoznawczego jako instytucji naukowej, w której znajdowali warunki do pracy polscy uczeni. Towarzystwo inicjowało szereg prac naukowych drukowanych w redagowanym przez Kazimierza Kulwiecia „Roczniku Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, którego wydano 7 tomów. Jego członkowie prowadzili także zorganizowaną akcję wydawniczą, obejmującą drukowanie przewodników krajoznawczych. Ważnym zadaniem było wydawanie pocztówek Towarzystwa Krajoznawczego z wizerunkami zabytków architektury i typów ludowych.

Największym sukcesem pierwszych lat działalności było powstanie własnego ilustrowanego pisma – „Ziemia”. W omawianym okresie zorganizowano także pierwsze wycieczki i odczyty krajoznawcze, które gromadziły wielu uczestników i słuchaczy⁴. Odczyty te, w głównej mierze, dotyczyły zagadnień geograficznych, historycznych, archeologicznych i innych, a zakresem terytorialnym obejmowały wszystkie ziemie polskie, będące pod zaborami. Ważnymi placówkami krzewienia idei poznania kraju i propagowania nauki stały się wówczas muzea krajoznawcze, których w omawianym okresie założono trzynaście⁵.

Trudne warunki pracy dla polskich badaczy i naukowców, jakie panowały w zaborze rosyjskim spowodowały, że założyciele Towarzystwa Krajoznawczego rozpatrywali możliwości realizowania programów prac naukowych. W związku z tym, już od momentu założenia, w statucie Towarzystwa zagwarantowano możliwość podejmowania prac naukowych z różnych dziedzin krajoznawstwa.

Pierwszą zorganizowaną strukturą Towarzystwa, która próbowała wykonywać postanowienia statutowe, gwarantujące działalność naukową, była Komisja Ochrony Osobliwości Przyrody założona w marcu 1908 roku.

Posiedzenie założycielskie Komisji odbyło się 17 marca. Przyjęto na nim regulamin oraz wydano odezwę do społeczeństwa i *Kwestionariusz* do zbierania wiadomości dla Komisji.

W regulaminie Komisji zapisano, że będzie się ona zajmowała badaniami naukowymi nad zabytkami i zjawiskami przyrody⁶. Przewodniczącym Komisji został Stanisław Kontkiewicz – kierownik pracowni Geologicznej Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, jego zastępcą – Kazimierz Kulwieć, sekretarzem – Wiktor Adamiecki, kustoszem – Maksymilian Heilpern, a członkami: Mieczysław Brzeziński, Kazimierz Chelchowski i Antoni Ojrzyński.

Pomimo zabiegów i starań prace Komisji nie przyniosły zadowalających efektów. Wspomnieć należy, że opracowany *Kwestionariusz* rozesłano do oddziałów Towarzystwa i różnych organizacji społecznych. Za pomocą niego spodziewano się uzyskać informacje o godnych uwagi zabytkach i zjawiskach przyrody. Niestety otrzymano zaledwie kilka odpowiedzi.

Badania o cechach archeologicznych na zlecenie Komisji przeprowadził jej delegat – Kazimierz Stołyhwo, który udał się do groty wapiennej na Kadzielni koło Kielc w celu zapoznania się z jej stanem oraz zbadania pochodzących z niej zabytków archeologicznych⁷. Sprawozdanie z przeprowadzonych badań w jaskini przedstawił na zebraniu miesięcznym Towarzystwa w dniu 1 grudnia 1909 roku.

W 1909 roku w „Roczniku Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego” ukażała się jeszcze *Odezwa Komisji*, z której można się dowiedzieć o organizowaniu filii Komisji w oddziałach terenowych Towarzystwa. W związku z brakiem zainteresowania się oddziałów pracami Komisji i niewielkimi wynikami jej pracy w 1911 r. połączono Komisję Ochrony Osobliwości Przyrody z zakładaną właśnie Komisją Fizjograficzną Towarzystwa Krajoznawczego.

Podobne zadania postawiono założonej w marcu 1910 roku Komisji Etnograficznej. W przeciwieństwie do Komisji Ochrony Osobliwości Przyrody, Komisja Etnograficzna skupiła swoje prace na szeroko rozumianym ludoznawstwie oraz etnografii i folklorze ziem polskich. Pewne prace rozpoczęto także w Wydziale Meteorologicznym Towarzystwa, zawiązanym pod koniec 1909 roku, którego członkowie postawili sobie za cel obserwowanie pogody i rozpowszechnianie wśród członków Towarzystwa spostrzeżeń meteorologicznych, przydatnych do poznania kraju pod względem klimatycznym.

Właściwa działalność archeologiczna rozwinęła się dopiero w utworzonej 27 września 1911 roku Komisji Fizjograficznej. Komisję założono na wniosek zgłoszony do Zarządu Towarzystwa Krajoznawczego przez Stanisława Lencewicza. W momencie zawiązania Komisji Fizjograficznej Zarząd Towarzystwa zrezygnował z prowadzenia Komisji Ochrony Osobliwości Przyrody, Komisji Etnograficznej i Wydziału Meteorologicznego. Członkowie zlikwidowanych Komisji zostali wpisani na listę nowo utworzonej Komisji Fizjograficznej.

Skład Prezydium Komisji Fizjograficznej ukształtował się następująco: Jan Lewiński – przewodniczący, Kazimierz Stołyhwo – zastępca przewodniczącego, Stanisław Lencewicz – sekretarz, Kazimierz Kulwiec – skarbnik i Ludwik Krzywicki – członek Prezydium.

Natomiast w poczet członków Komisji przyjęto uznanych, jak i początkujących ówczesnych przedstawicieli nauki polskiej. Wielu z nich weszło później w skład kadry profesorskiej Uniwersytetu Warszawskiego, po jego repolonizacji pod koniec 1915 roku. Na liście członków Komisji zapisano: Ryszarda Błędowskiego, Michała Brennstaina (Brensztejna), Jana Józefa Czarnockiego, Stanisława Jana Czarnowskiego, Jana Czekanowskiego, Kazimierza Czerwińskiego, Reginę Danyszową, Tadeusza Dowgirda, Ignacego Dzierżyńskiego, Seweryna Dziubałtowskiego, Michała Fedorowskiego, Włodzimierza Goriaczkowskiego, Władysława Gorczyńskiego, Ludwika

Fryderyka Hildta, Bolesława Hryniewieckiego, Stanisława Karczewskiego, Stanisława Kontkiewicza, Wandę Konównę, (P?) Koronkiewicza, (?) Kosieradzkiego, Arkadiusza Kreczmera, Jerzego Krukowskiego, Michała Łempickiego, Czesława Łopuskiego, Aleksandra Macieszę, Erazma Majewskiego, Edmunda Malinowskiego, Bolesława Miklaszewskiego, Stanisława Miklaszewskiego, Bronisława Możejkę, Władysława Olechnowicza, Józefa Paczoskiego, Adama Marcelgo Piwowara, Piotra Przesmyckiego, Zdzisława Rudzkiego, Leona Rutkowskiego, Martę Rzewuską, Jana Samsonowicza, (J?) Sioma, Pawła Sosnowskiego, (K?) Steinboka, Antoniego Sujkowskiego, Jana Sznabla, Jana Sztolcmana, Wandalina Szukiewicza, Józefa Trzebińskiego, Stanisława Tylickiego, Mariana Wawrzenieckiego, (F?) Wermińskiego, Henryka Wiercieńskiego, Mikołaja Wisznickiego, Tadeusza Wolskiego, Zygmunta Wolskiego, Zygmunta Wóycickiego, Adama Zakrzewskiego, (W?) Zielińskiego, Bronisława Znatowicza⁸.

Pozyskaniem finansów na badania zajął się Zarząd Towarzystwa. W listopadzie 1911 roku, na zebraniu Zarządu Głównego z delegatami oddziałów terenowych postanowiono przeznaczać dobrowolnie, corocznie na badania krajoznawcze Komisji Fizjograficznej pewien procent od wpływów do budżetów Zarządów oddziałów terenowych Towarzystwa.

Do końca 1911 roku prace Komisji Fizjograficznej upływały przede wszystkim na organizacji oraz planowaniu pracy, podjęto także pierwsze badania naukowe. Opracowano wówczas regulamin Komisji, w którym w paragrafie drugim, punkcie: a – zapisano: „Komisja ma na celu: a) Gromadzenie i opracowywanie materiałów naukowych z zakresu fizjografji krajowej, a mianowicie z: florystyki, faunistyki, geologii, antropologii, etnografji, archeologii, meteorologii i nauk pokrewnych.”⁹

Należy zwrócić uwagę, że zagwarantowanie przez Zarząd Główny Towarzystwa finansów i zapewnienie dogodnych warunków pracy naukowej sprawiło, że propozycje współpracy deklarowali uczeni, którzy nie byli jego członkami¹⁰.

Opracowany i uzgodniony harmonogram działalności Komisji przewidywał prowadzenie badań archeologicznych, które w konsekwencji miały doprowadzić do opracowania mapy archeologicznej ziem polskich.

Forum wymiany doświadczeń i omawiania wyników prac były zebrania Komisji Fizjograficznej. Podczas takich zebrań przedstawiano sprawozdania z badań i dociekań naukowych jej członków. W 1911 roku jeden spośród dwóch wygłoszonych referatów poruszał zagadnienia archeologiczne. Przygotował go Ludwik Krzywicki na temat *Pilkalni litewskich w świetle materiału kopalnego*.

W następnym roku Komisja przejęła „Pamiętnik Fizyograficzny” wydawany, od 1881 roku przez Bronisława Znatowicza, pod patronatem Szkoły Głównej i finansowany przez Kasę im. Mianowskiego. Odtąd „Pamiętnik Fizyograficzny”

został naczelnym pismem Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Krajoznawczego i od 1913 roku zaczęto w nim drukować wyniki prac naukowych członków Komisji.

W 1912 roku badania krajoznawcze podjęło piętnastu badaczy¹¹. Komisja umożliwiła dalsze badania archeologiczne grodów litewskich (pilkani), które od kilku lat prowadził Ludwik Krzywicki. W 1912 roku rozkopał on, tak zwaną „mogiłę Gedymina” w Wielonie nad Niemnem oraz rozpoczął wykonywanie mapy grodzisk rozlokowanych nad rzekami: górną Dubisą i dolnym biegiem Niewiaży.

Prowadząc badania „mogiły Giedymina”, natrafił na skupisko osiemdziesięciu żelaznych grotów, które znaleziono wśród spalenisk chat i budynków, wydobyl przedmioty codziennego użytku w postaci: ceramiki, narzędzi z kości i rogu, ponadto znalazł kilka ozdób. Odkrył także pochówek ciepłopalny wyposażony w przedmioty z brązu¹².

Drugim badaczem był Marian Wawrzeniecki, któremu powierzono badania na Kujawach. Zbadał on grodzisko „Zamkowa Góra” w Dobrzyniu nad Wisłą, gdzie natrafił na tak zwaną „ceramikę grodziskową”. W Kremlinach koło Lipna odkrył grodzisko – zwane „szaniec”. Opracował także zbiory wykopalisk z muzeów Towarzystwa w Kielcach i we Włocławku¹³.

W Kielcach M. Wawrzeniecki opisał, pomierzył i sfotografował dziewięćdziesiąt jeden zabytków pochodzących z trzydziestu dwóch miejscowości. Natomiast we Włocławku skatalogował dziewięćdziesiąt sześć zabytków – z czterdziestu trzech stanowisk.

W ciągu roku na plenarnych posiedzeniach Komisji dyskutowano nad bieżącymi badaniami. Ogółem wygłoszono dziewięć referatów. Z dziedziny archeologii zaprezentowano trzy referaty, z czego dwa były relacjami z badań wykopaliskowych autorów i jeden opracowano na podstawie zabytków archeologicznych zgromadzonych, w Muzeum Ziemi Kujawskiej we Włocławku.

Na pierwszym zebraniu Komisji w 1912 roku referat wygłosił Ludwik Krzywicki. Dotyczył on badań autora „mogiły Giedymina”. Następny odczyt, na szóstym z kolei posiedzeniu Komisji, miał Wandalin Szukiewicz, który zaprezentował wyniki prac wykopaliskowych na cmentarzysku neolitycznym pod wsią Naczą w ówczesnym powiecie lidzkim. Na kolejnym – siódmym – zebraniu referat wygłosił Marian Wawrzeniecki, omawiając w nim ślady prehistorycznych kultur w okolicach Włocławka, na podstawie wykopalisk znajdujących się w zbiorach Kujawskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Działania archeologiczne członków Komisji, tak jak wszystkie inne, były finansowane z budżetu Komisji Fizjograficznej, wynoszącego 2 000 rubli na 1912 rok. Działalność Komisji Fizjograficznej znalazła uznanie w całym Towarzystwie, bowiem 230 rubli i 15 kopiejek do budżetu, zgodnie z wcześniejszymi

ustaleniami, wniosły Zarządy Oddziałów¹⁴. Dodatkowo od Ordynacji Zamoy-skiej uzyskano kwotę 200 rubli. Resztę kwoty na działalność Komisji wysy-gnował Zarząd Główny¹⁵.

W następnym, 1913 roku, zwiększyła się liczba członków Komisji z pięć-dziesięciu siedmiu do sześćdziesięciu siedmiu. Zmieniło się Prezydium Komisji, w nowym zasiedli: Stanisław Miklaszewski – przewodniczący, Stanisław Poniatowski – sekretarz, Ryszard Błędowski – skarbnik i Ludwik Krzywicki. W budżecie Towarzystwa Krajoznawczego zabezpieczono, analogicznie jak w roku poprzednim, 2 000 rubli, z czego 166 rubli wpłaciły oddziały terenowe¹⁶.

W ciągu roku badania prowadziło trzynastu delegatów, korzystając ze wspar-cia i zapomóg Komisji. Wśród nich znaleźli się: Ludwik Krzywicki – kontynu-ujący swoje badania nad grodziskami litewskimi oraz Stanisław Poniatowski – rozpoczynający poszukiwania archeologiczne w okolicach Kalisza.

W 1913 roku na zebraniach Komisji ogłoszono pięć referatów. Na pierw-szym w roku zebraniu sprawozdanie z badań archeologicznych przedstawił Ludwik Krzywicki. W tym samym roku ukazał się XXI tom „Pamiętnika Fizyograficznego”, opracowany i wydany przez Komisję Fizjograficzną Towarzystwa Krajoznawczego¹⁷. Od założenia w 1881 roku redaktorem pisma był Bronisław Znatowicz, który w momencie przejęcia pisma przez Komisję Fizjograficzną został wpisany na listę Członków Honorowych Towarzystwa. Natomiast Komitet Redakcyjny pisma stanowili: Władysław Gorczyński, Kazimierz Kulwieć, Ludwik Krzywicki, Jan Lewiński¹⁸, Kazimierz Stołyhwo i Józef Trzebiński. Redaktorem wybrano K. Stołyhwę, a wydawcą – prezesa Towarzystwa K. Kulwiecia.

Łamy XXI tomu „Pamiętnika Fizyograficznego” miały zapełnić materiały zgromadzone dotychczas przez Towarzystwo. Liczono także na pierwsze wyni-ki badań naukowych członków Komisji. Wszystkie materiały przygotowane do pisma podzielono na działy: Meteorologiczny, Geologiczny, Geograficzny, Zoologiczny, Botaniczny, Antropologiczny, Archeologiczny i Etnograficzny. W takim też układzie ukazał się wspomniany tom „Pamiętnika Fizyograficz-nego”.

Opublikowano w nim prace z dziedziny archeologii, które na stałe wpisały się do literatury przedmiotu i są do dzisiaj wykorzystywane. W dziale Archeologicznym XXI tomu zamieszczono trzy prace. Były to opracowania: Mariana Wawrzeńckiego *Ślady kultury i osadnictwa przedhistorycznego Ziemi Kujawskiej*; Ludwika Krzywickiego *Grodzisko Derbuckie na Żmudzi* i Wandalina Szukiewicza *Cmentarzysko ciałopalne płaskie pod wsią Naczą, w powiecie Lidzkim, gubern. Wileńskiej*. Wszystkie tematy opublikowanych prac archeologicznych omawiano wcześniej na posiedzeniach Komisji. Wymienione

artykuły były wynikami badań autorów, którzy zostali wydelegowani przez Komisję, aby je przeprowadzić.

Kolportaż pisma był sprawny, można go było nabyć w większości warszawskich księgarń oraz w redakcji „Ziemi”, skąd prowadzono również sprzedaż wysłkową¹⁹.

W pierwszym półroczu 1914 roku Komisja Fizjograficzna odbyła jeszcze dwa posiedzenia, na których rozdzielono fundusze na badania. Początek działań wojennych zahamował terenowe prace badawcze Komisji. Pomimo trudnych wojennych warunków Komisji nie zamknięto, co więcej, w 1916 roku liczba jej członków wzrosła do dziewięćdziesięciu trzech osób, zmienił się także skład Prezydium, który przedstawiał się następująco: Jan Sztolcman – przewodniczący, Ludwik Krzywicki – zastępca przewodniczącego, Janusz Domaniewski – sekretarz, Bronisław Rydzewski – skarbnik i członkowie Prezydium: Józef Trzebiński i Kazimierz Stołyhwo (redaktor „Pamiętnika Fizyograficznego”)²⁰. W 1916 roku udało się wygospodarować na badania kwotę 300 rubli oraz odbyć pięć posiedzeń Komisji z odczytem referatów.

W kolejnych, wydawanych podczas wojny, tomach „Pamiętnika Fizyograficznego” łączono ze sobą działy lub zmieniano ich kolejność, nie miało to jednak wpływu na profil czasopisma. W XXII tomie, wydanym w 1914 roku, w połączonych działach: Antropologicznym, Archeologii i Etnografii ukazały się trzy kolejne ważne opracowania archeologiczne. W pierwszej artykule, pod tytułem *Zbiory wykopalisk przedhistorycznych przy Muz. Oddziału Polskiego Tow. Krajoznawczego w Kielcach* Marian Wawrzeniecki zaprezentował wyniki inwentaryzacji zbiorów kieleckiego Muzeum Towarzystwa. Ludwik Krzywicki w artykule *Grodziska górno-litewskie* przedstawił wyniki badań grodzisk litewskich, przeprowadzonych w latach 1909–1913. Do grona archeologów publikujących w „Pamiętniku Fizyograficznym” dołączył jeszcze Stanisław Jan Czarnowski artykułem *Jaskinie w skałach Ogrojca*, w którym omówił badania i opisał zabytki znalezione w Jaskiniach koło Ojcowa w latach 1901–1902.

Materiały archeologiczne zostały zamieszczone także w tomie XXIII i XXIV „Pamiętnika Fizyograficznego”. W tomie XXIII – artykuły autorstwa: Wandalina Szukiewicza *Cmentarzysko neolityczne w Łankiskach pod Naczą* i Mariana Wawrzenieckiego *Kurhany na południu gub. Kieleckiej*. Natomiast w tomie XXIV – opublikowano jeszcze dwa obszernie artykuły archeologiczne. W pierwszym z nich, pod tytułem *Inwentarz przedmiotów pochodzących z grobów przedhistorycznych we wsi Złotej* amator – archeolog Zdzisław Lenartowicz zamieścił wyniki badań z wykopalisk, prowadzonych w Złotej koło Sandomierza. W drugim – Ludwik Krzywicki omówił badania grodziska w pobliżu miejscowości Rankiszki na Litwie. Do obu artykułów były dołączone

tablice, na których znajdowały się fotografie zabytków pochodzących z omawianych przez autorów stanowisk.

Wyszczególnienie z omówieniem publikacji archeologicznych z „Pamiętnika Fizyograficznego”, od przejęcia przez Komisję Fizjograficzną Towarzystwa Krajoznawczego do momentu powierzenia pisma Towarzystwu Naukowemu Warszawskiemu w 1918 roku, zamieszczam poniżej.

W 1918 roku Zarząd Towarzystwa wystarał się o fundusze i wydał XXV tom „Pamiętnika Fizyograficznego”. Natomiast trzy lata później (w 1921 roku) wydano jeszcze XXVI tom pisma, a następnie jego redakcję przekazano Towarzystwu Naukowemu w Warszawie²¹.

W II Rzeczypospolitej spadkobiercą Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Krajoznawczego zostało Polskie Towarzystwo Geograficzne, które założono pod koniec 1917 roku.

„PAMIĘTNIK FIZYOGRAFICZNY”²²
PUBLIKACJE Z DZIEDZINY ARCHEOLOGII

L.P.	DZIAŁ STRONA	AUTOR	TYTUŁ	ZAWARTOŚĆ	ILUSTRACJE	UWAGI
TOM XXI – 1913 ROK						
1.	Dział V – Archeologia i Etnografia s. 1–13	Maryan Wawrzeniecki	Ślady kultury i osadnictwa przed- historycznego Ziemi Kujawskiej.	Artykuł oparty na bada- niach terenowych prowa- dzonych przez Oddział Kujawski P.T.K. we Włoc- ławku oraz zbiorach Mu- zeum tegoż Oddziału. Ka- talog znalezisk archeolo- gicznych, ułożony według miejscowości z Ziemi Kujawskiej. Spis śladów i pozostałości osad przed- historycznych wraz z po- daniem ich lokalizacji w terenie. Także zestawienie informacji o luźnych zna- leżiskach z Kujaw.	4 rysunki: szkice i plany wybranych obiektów ar- cheologicznych; 13 zdjęć – tablic, które ukazują różne typy zabytków nie- ruchomych z terenu Kujaw.	Praca zlecona M. Wawrzenieckiemu przez Komisję Fizjograficzną P.T.K. Województwo ku- jawsko – pomorskie. Fotografie zabytków po- chodzą ze zbiorów Muzeum P.T.K. we Włocławku.
2.	Dział V – Archeologia i Etnografia s. 13–30	Ludwik Krzywicki	Grodzisko Derbuckie na Żmudzi.	Opis grodziska i relacja z badań wykopalisko- wych autora i Tadeusza Dowgirda, przeprowadzonych w sierpniu 1911 roku.	2 rysunki: rzut wykopów z 1911 roku (także z 1886 roku) oraz mapka z loka- lizacją stanowiska; 2 zdjęcia: relikty grodzi- ska; 2 tablice z zabytkami znalezionymi na obiekcie.	Litwa.

3.	Dział V – Archeologia i Etnografia s. 31–38	Wandalin Szukiewicz	Cmentarzysko ciałopalne płaskie pod wsią Nacza, w powiecie Lidzkim, gub. Wileńskiej.	Opis stanowiska i relacja z badań autora na omentarzystu przedhistorycznym w 1911 roku; inwentarz zabytków znalezionych na obiekcie.	I mapa z obiektami zabytkowymi w okolicy Naczy; 1 zdjęcie – tablica z zabytkami pochodzącymi z cmentarzyska.	Białoruś.
TOM XXII – 1914 ROK						
4.	Dział V – Antropologia, Archeologia i Etnografia s. 1–11	Maryan Wawrzyniecki	Zbiory wykopalisk przedhistorycznych przy Muzeum P.T.K. w Kielcach, Krajoznawczego w Kielcach.	Katalog znalezisk archeologicznych z Ziemi Kieleckiej, ułożony według miejscowości. Autor powołując się na kustosa Muzeum P.T.K. w Kielcach, Tadeusza Włoszka wymienia kurhany położone na południowej granicy Królestwa Kongresowego.	8 zdjęć – tablic z zabytkami ze zbiorów Muzeum P.T.K. w Kielcach (głównie eksponaty ze Złotej koło Sandomierza).	Praca zlecona M. Wawrzynieckiemu przez Komisję Fizjograficzną P.T.K. Kielce, woj. świętokrzyskie.
5.	Dział V – Antropologia, Archeologia i Etnografia s. 13–32	Ludwik Krzywicki	Grodziska górno-litewskie.	Relacja z badań tzw. pikalini w latach 1909–1913, prowadzonych na terenie dzisiejszej Litwy. Opis stanowisk, oraz inwentarz znalezionych zabytków archeologicznych wykonany według kryterium materiałowego.	5 rysunków: rzuty ewentualnie plany lokalizacji wybranych grodzisk; 1 zdjęcie: widok grodziska w Warancach; 4 zdjęcia – tablice z zabytkami znalezionymi przez autora na opisywanych w tekście stanowiskach.	Do artykułu dodano streszczenie w języku niemieckim.

6.	Dział V - Antropologia, Archeologia i Etnografia s. 33-48	Stanisław Jan Czarnowski	Jaskinie w skalach Ogrojca.	Relacja z badań autora w Jaskiniach Górnej i Dolnej koło Ojcowa pro- wadzonych w latach 1901-1902. Autor opisuje inventarż zabytków zna- leżonych w wymienio- nych jaskiniach.	2 rysunki: plany sytuacji- ne Jaskini Dolnej i Górnej w okolicach Góry Maszyckiej koło Ojcowa; 5 zdjęć - tablic z zabytko- mi narzędzi krzemien- nych znalezionych w opi- sywanych jaskiniach.	Ojców, woj. małopolskie.
TOM XXIII - 1916 ROK						
7.	Dział IV - Archeologia s. 1-12	Wandalin Szukiewicz	Cmentarzysko neo- lityczne w Łankisz- kach pod Naczą.	Opis badań autora na cmentarzysku, zakończo- nych w 1915 roku. Autor opisuje poszczególne gro- by wraz z inventarzem znalezionych zabytków.	1 plan cmentarzyska neo- litycznego w skali 1 : 500; 3 rysunki grobów; 2 tablice z narzędziami krzemiennymi i ceramiką z opisywanych grobów.	Białoruś.
8.	Dział IV - Archeologia s. 13-16	Maryan Wawrzyniecki	Kurahany na połud- niu gub. Kieleckiej.	Relacja autora z przepro- wadzonych badań rozpo- znawczych pomiarów kurhanów w dawnej gu- berni kieleckiej.	1 rysunek: rozmieszcze- nie grodzisk w ówczesnej guberni kieleckiej, dziś woj. świętokrzyskie.	Dodatkowo tabela z na- zwami miejscowości, w których natrafiono na grodziska przedhistorycz- ne w latach 1881-1914.

TOM XXIV – 1917 ROK

9.	Dział V – Archeologia, s. 1–9	Zdzisław Lenartowicz	Inwentarz przedmiotów pochodzących z grobów przedhistorycznych we wsi Złotej.	Autor prezentuje inwentarz zabytków z czterech przebadanych stanowisk w Złotej koło Sandomierza.	3 tablice z ceramiką ornamentowaną odciśnięciem sznura.	Złota, woj. świętokrzyskie.
10.	Dział V – Archeologia, s. 1–42	Ludwik Krzywicki	Grodziska górno-litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami.	Całościowe opracowanie i omówienie grodziska. Autor wymienia typologicznie i następnie opisywane zabytki znalezione podczas badań.	3 rysunki: wybranych fragmentów stanowiska; 3 tablice: widoki stanowiska; 7 tablic z zabytkami z omawianego stanowiska.	Rankiszki, Litwa.

PRZYPISY

- ¹ Do 1918 roku formalnie funkcjonowało Towarzystwo Krajoznawcze, choć jego członkowie posługiwali się także nazwą Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Niniejszy artykuł stanowi streszczenie niewielkiego wycinka informacji o archeologicznej działalności Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w latach 1906-1950. Całe opracowanie wspomnianego tematu zostało złożone do druku – jako publikacja książkowa – i czeka na wydanie w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.
- ² H. Zieliński, *Historia Polski 1864–1939*, Warszawa 1970, s. 39, 78–79; A. Massalski, A. Rembalski, *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze na Kielecczyźnie 1908-1950*, Kielce 1983, s. 15.
- ³ K. J. Jędrzejczyk, *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906-1950). Zarys dziejów*, Włocławek 2006. K. Staszewski, *Historia PTK* [w:] J. Kołodziejczyk, A. Słomczyński, K. Staszewski, *Pamiętnik jubileuszowy w 50 rocznicę założenia P.T.K.*, Warszawa 1958.
- ⁴ Informacje te pochodzą z tomów „Rocznika Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”.
- ⁵ Założone muzea nie od razu przystąpiły do właściwej działalności, również jakość wykonywanej pracy muzealnej w tych placówkach daleko odbiegała od ówczesnych standardów. Działalność muzeów w tym okresie należy rozpatrywać jako początek działalności Towarzystwa w zakresie muzealnictwa.
- ⁶ Przypominam, że w tamtym czasie archeologię lokowano również wśród nauk przyrodniczych. Pracę naukową i jej wspieranie regulował paragraf 1, punkt e) regulaminu Komisji.
- ⁷ Informacja o wydelegowaniu K. Stołyhwy pochodzi z: „Rocznika Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. III, 1909 r., s. 15. Krótka wzmianka o jego dokonaniach znalazła się w tym samym roczniku pisma na stronie 36.
- ⁸ „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. V, 1911 r., s. 50.
- ⁹ Regulamin Komisji Fizjograficznej, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. V, 1911 r., s. 51–52.
- ¹⁰ Angażowanie w prace Komisji osób nie zrzeszonych w Towarzystwie umożliwił paragraf 9 regulaminu Komisji Fizjograficznej. Regulamin został opublikowany w piśmie Towarzystwa „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. V, 1911 r., s. 51-55.
- ¹¹ Wszystkie badania zostały wymienione w sprawozdaniu Komisji Fizjograficznej: „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. VI, 1912 r., s. 61–65.
- ¹² Krótki opis badań „mogiły Giedymina” przez L. Krzywickiego znajduje się w „Roczniku Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. VI, 1912, s. 61–62.
- ¹³ Wzmianka o badaniach M. Wawrzeńckiego tamże, s. 61.
- ¹⁴ Wpłaty zostały wniesione przez następujące oddziały terenowe Towarzystwa: częstochowski – 15 rubli, chełmski – 15 rubli, kaliski – 47 rubli i 15 kopiejek, kielecki – 20 rubli, lubelski 50 rubli, łąpski – 3 ruble, łomżyński – 5 rubli, łowicki – 5 rubli, łódzki – 50 rubli, olkusiński – 10 rubli, siedlecki – 10 rubli. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. VI, 1912 r., s. 60.
- ¹⁵ Tamże.
- ¹⁶ Oddziały: zagłębiański – 88 rubli, łódzki – 50 rubli, zawierciański – 25 rubli i łąpski – 3 ruble. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”, R. VII, 1913 r., s. 35.
- ¹⁷ Fakt ten wypuklono na stronie tytułowej „Pamiętnika...”, którą opatrzone znakiem Towarzystwa.
- ¹⁸ Jan Lewiński (1876–1944), geolog. Oprócz niego żył wówczas Jan Stanisław Lewiński (1885–1930) ekonomista.
- ¹⁹ Cenę XXI tomu ustalono na 5 rubli.
- ²⁰ *Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego” R. VIII–X, 1906–1916, s. 32–33.

²¹ S. Lencewicz, *Komisja Fizjograficzna P.T.K.*, „Ziemia”, R. XVI, 1931 r., nr 23-24, s. 354–356.

²² Roczniki z lat 1912–1921, gdy pismo było wydawane przez Komisję Fizjograficzną Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

**Archaeological research by the Physiographic Committee of the
(Polskie) Towarzystwo Krajoznawcze [(Polish) Tourist Society] (1911-1918)**

SUMMARY

The author has analysed the archaeological research by members of the Physiographic Committee of the (Polish) Tourist Society [(Polskie) Towarzystwo Krajoznawcze]. The Committee functioned within the organizational framework of the Tourist Society in the years 1911-1918. The aim of the analysis is to determine the main directions of the Committee's activities, especially in the field archaeology, and to establish the identity of those engaged in its activities.

Due to the fact that the relevant sources have not been preserved to a sufficient extent, a consistent and systematic analysis has been made of reports in the main periodicals published by the Society: *Ziemia* [The Earth], *Przegląd Krajoznawczy* [Tourist Review], *Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego* [Yearbook of the Polish Tourist Society], *Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego* [Reports of the Polish Tourist Society], *Pamiętnik Fizjograficzny* [Physiographic Memoir] and *Orli Lot* [Flight of the Eagle].

The research has made it possible to ascertain the following facts: it was not only the members of the Committee who were engaged in its activities, but there were many eminent Polish scientists who, due to the lack of Polish scientific institutions and the on-going russification, also took part in its research. The Committee had a scientific research programme, and the finances for the research came from membership fees and additional donations by the Society's local branches. The Committee's activities were supplemented by contributions of corresponding members. All the research results were published the Committee's journal, *Pamiętnik Fizyograficzny* [Physiographic Memoir]. Relative to the times, the level of the studies and publications in the field of archaeology was very high, and many of them have made a lasting contribution to archaeological research.

The activities of the Physiographic Committee of the (Polish) Tourist Society played a very important role, for at the time no Polish institutions were allowed to function that would conduct scholarly or scientific research of any kind, including archaeological studies. Placing the Committee within the structures of the (Polish) Tourist Society was thus a very carefully planned and shrewd move, as it enabled research to be financed on a permanent basis. Practically all studies conducted under the auspices of the Committee met very high scholarly standards, thanks to the fact that some of the most eminent scholars of that time were engaged in its research and publishing. The traditions and legacy of the Physiographic Committee were taken over by the Polish Geographical Society (Polskie Towarzystwo Geograficzne), established at the end of 1917.